

a két év során a bosnyák civil megölésén kívül, vagy hogy egyáltalán miért lépett be önkéntesként a háborúba, azaz, hogy a hazaszeretetnek miért éppen ezt a formáját választotta (a francia Servain ugyanis anyai ágon horvát származású). Ezek a kérdések, melyek a felelősséget jellemzően az egyén és az egyéni döntések irányából firtatják, a regényben megválaszolatlanul maradnak, helyette a könyv a háborús erőszak mellett döntést az egyén felett állóként írja le: hol (legtöbbször) a Sors és a Párkák akarataként vagy az ógörög istenek döntéseként, ahol az ember „csak egy bábu a sok közül” (324.), hol pedig (ritkábban) úgy, mint ami a generációról generációra hagyományozódó bosszú és gyűlölet, mintegy a családi örökség eredménye. De a háborús erőszakot a Sorsnak, Árésznek vagy a Párkáknak tulajdonítani jellegzetesen antik és nem a modern világra hangszerelt megoldás (mint erre például Walter Benjamin a *Sors és jellem* című tanulmányában rámutatott), és valahol maga Servain sem hisz benne, hiszen máskülönben nehezen lenne érthető, hogy miért is üldözi a bűntudat mindmáig (83.).

A bűn és bűntudat témakörei felől nyernek további jelentéseket azok a regénybeli momentumok is, hogy miért épp a Vatikánba utazik Servain (azaz Róma hangsúlyozottan keresztény, és nem antik részére), és miért épp december 8-án (melyet hangsúlyozottan a büntelenség egyik állapotával, a „Szeplőtelen fogantatás napjaként” ír le – 12.), ráadásul úgy, hogy a megérkezést egy hosszú, feloldozáskereső gyónásként is olvasható vallomás (azaz az utazás tér-idejében előadott belső monológ) előzi meg. Ebből a szempontból fontos irodalmi előképnek tekinthető – a *Zóna* által mozgatott sok-sok egyéb intertextuson belül – Apollinaire-nek az *Égöv* című verse is, melynek címe a francia eredetiben a jelen regényével azonos („Zone”), és amely, többek között, a pogány és keresztény világ ellentétét is tematizálja. A főhős azonban végül nem érkezik meg a Vatikánba, a pogány istenek világát nem hagyjuk magunk mögött, a regény vége pedig nyitva marad. De Énard plasztikus, történetekben gazdag és minden erőszakossága ellenére is elidőzésre csábító regényuniverzumot alkotott meg a *Zónával*, Takács M. József szép fordítása pedig elismerésre méltó. (*Libri*)

HORVÁTH GYÖRGYI

A szépirodalom felelőssége

VASZILIJ GRÖSSZMAN: *ÉLET ÉS SORS*; FORDÍTOTTA SOPRONI ANDRÁS

2012-ben vaskos kötet jelent meg az Európa Könyvkiadónál, Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című regénye, kiegészítve Hetényi Zsuzsa műelemző, életrajzi és kiadástörténeti tanulmányával (*A vesztes győztesek és túlélő áldozatok könyve*). Az eredetileg 1960-ban befejezett és szinte azonnal betiltott, először 1983-ban francia nyelven olvasható mű első moszkvai kiadására 1988-ig kellett várni, ekkor jelent meg az *Oktjabr* folyóirat 1–4. számaiban, majd javított verziója a következő évben, kötetben. A létének utolsó fázisába lépő Szovjetunióban tehát még kiadták, s ennek magyarországi visszhangja is volt. A *Szovjet Irodalom* folyóirat – főszerkesztő-

je az ellentmondásos személyiségű Király István – a 80-as évektől több, kuriózumnak számító irodalmi és kritikai írást közzétett, s az évtized végére a lap a szovjet reformgondolkodás hazai szócsövénévé vált. Ezzel magyarázható, hogy az 1989/5. számban S. Nyíró József fordításában terjedelmes részletet közöltek a műből (a fordítás az *Oktyabr* 1988/1. számában megjelent szöveg I. rész 8–20. és 26–33. fejezeteit tartalmazza). Ugyanitt jelent meg Anatolij Bocsarov regényelemzése (*A szabadságról és az erőszakról*) és Nyina Kanajeva recepciótörténeti tanulmánya, a magyar olvasók így a moszkvai megjelenéssel egyidejűleg értesültek a regényről. A teljes mű hazai hozzáférésehez azonban több mint két évtized kellett, s ennek már kevésbé volt visszhangja. A megkésettnek tűnő recenziálás emiatt indokolt, mi több, 2017-ben száz éves bolsevik forradalom mementőjeként is értelmezhető.

A szerző neve 1989-ben sem volt ismeretlen. Az 1940-ben befejezett terjedelmes szocialista realista regénye, a *Sztyepan Kolcsugin* magyarul 1952-ben látott napvilágot, az *Élet és sors* cselekményelözményének tekinthető *Az igaz ügyért* (1954) című háborús regényének rövid részlete a *Nagyvilág* 1958/1. számában jelent meg, mindkettő Németh László fordításában. Az olvasók persze nem tudták, hogy ennek kéziratát a lektorok tizenkétszer (!) adták vissza átdolgozásra, miáltal a *Novij Mir*-ben megjelent változat igencsak sablonossá vált – s a kritika még ezek után is filozófiai idealizmussal, történelemhamisítással vádolta a szerzőt.

Grosszman 1955–63 között megírta *Panta rhei* című kisregényét, amely szintén külföldön jelent meg, oroszul először az *Oktyabr* 1988/6. száma közölte (Enyedy György fordításában magyarul is olvasható). A mű Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics*-ának továbbgondolása lehetne, ha nem hamarabb keletkezett volna. Amíg ugyanis Szolzsenyicin a hőse egyetlen lágernapját írta le, addig Grosszman főszereplőjét, a szintén Ivan (Grigorjevics) nevű politikai foglyot közvetlenül a szabadsága után ismerjük meg. A múlttal való szembenézés tükrö ez esetben nem a lágerelet, hanem a társadalom, a volt családtagok, barátok sorsa, emléke, viszonyulása. A végeredmény ugyanolyan lehangoló: a korszak lealjasodása nem a lágerek terméke, hanem éppen azok egyik előidézője volt.

Az *Élet és sors* 1960-ban készült el, s szerzője októberben elküldte a *Znamja* című szépirodalmi folyóiratnak. Az 1931-ben indult lapot a gorbacsovi éráig terjedő fél évszázadban mindössze két főszerkesztő uralta: 1934–48-ig Vszevolod Vinyevszkij, majd 1986-ig Vlagyimir Kozsevnyikov. Bár ez utóbbi szerkesztési elvei a resztalinizációt erősítették, nem tűnt rossz döntésnek Grosszman lépése, hiszen például Ilja Ehrenburg regénye, az – átvitt értelmű címével korszakváltást jelentő – *Olvadás*, a lap 1954/5. számában jelent meg (magyarra Wessely László fordította).

Az *Élet és sors* azonban az „olvadás” periódusában is emészthetetlennek bizonyult. A szerző hónapokig nem kapott választ, majd 1961 februárjában megjelent lakásán a KGB, és a kéziratot elkobozta. Begyűjtötték a *Znamja* és a *Novij Mir* szerkesztőségében levő példányokat is (Grosszman ugyanis Alekszandr Tvardovszkijnek, az utóbbi lap főszerkesztőjének is átadta). Ma már tudjuk, hogy a szöveget Kozsevnyikov továbbította az SZKP Központi Bizottságának. Grosszman hiába fordult Hruscovhoz, a döntést nem változtatták meg. Mihail Szuszlov ideológiai KB-titkár kijelentette: Grosszman regénye oly mértékben szovjetellenes, hogy veszélyesebb, mint a *Doktor Zsivago*, így két-háromszáz (!) évig biztosan nem adható

ki. (Szemjon Lipkin visszaemlékezését és Grosszman levelét közli: *Tovább... tovább... TOVÁBB! 1953–1988*, szerk. Szilágyi Ákos, Szabad Tér, 1988, 50–55.)

Pedig az 1905-ben született, zsidó származású Grosszman nem számított mindig ellenségnek. Egyetemi tanulmányai végeztével vegyészmérnökként helyezkedett el az iparban, de a harmincas évek közepétől – Gorkij tanácsára, aki felfigyelt első kisregényére (*Jó szerencsét!*) – csak írással foglalkozott. Megélte a bolsevikforradalmat, a polgárháborút, a hadikommunizmust és a NEP korszakát, felnőtté válását az ukrainai éhínség, a politikai terror és a második világháború kitörése kísérte. 1937-től az írószövetség tagja, a pártba azonban nem lépett be. Hahitudo-sítóként járta a frontot, jelen volt a treblinkai koncentrációs tábor felszabadításánál. Az Ilja Ehrenburggal közösen írt *Fekete könyv* anyagát, amelyben a zsidók ellen elkövetett német bűnök dokumentumait gyűjtötték össze, 1947-ben New Yorkban publikálta; Moszkvában már nem adták ki. Ezzel együtt túlélte a háború utáni szovjet antiszemita kampányt, igaz, ehhez alá kellett írnia a zsidó orvosokat megbélyegző hivatalos közleményt. Végül eljutott a marxizmussal való szakításig, amely az *Élet és sors*ban öltött testet. Főművének cselekményfolyama és hőseinek személyiségrajza tükrözi a fenti élettapasztalatokon alapuló, rendkívüli mélységű átérző és beleélő képességét. Grosszman 1964-ben rákban hunyt el.

A regény tehát a KGB archívumába került. „De kézirat valójában »sosem ég el« – írja róla Bocsarov említett elemzésében (135.), utalva *A Mester és Margarita* jelene-tére, amelyben Woland és Behemót elővarázsolják a Mester eltűzelt kéziratát. Esetünkben a varázsló Szemjon Lipkin, Grosszman egykori barátja: tőle került a kézirat 1975-ben Nyugatra. Később kiderült, hogy még egy példány lappang: az író egykori egyetemi társa, Vjacseszlav Loboda, illetve annak özvegye őrizte a kerti fészerben évtizedeken át, hogy aztán 1988-ban átadja közlésre az örökösöknek: így született meg az 1989-es, javított szövegű, hiteles kiadás (amely a magyar fordításnak is alapjául szolgált).

Nem könnyű olvasmány az *Élet és sors*. A cím két szava az emberi lét teljességére utal, szinte történetfilozófiai távlatokat idéz. Sajátossága a többféle értelmezhetőség, miközben illeszkedik az orosz-szovjet irodalom hagyományaihoz. A két fogalom ugyanis lehet egymás párhuzamos létét feltételező (azaz önmagukban nem, csak együttesen értelmezhető), egymást rokon értelműként definiáló (az élet sorsot jelent és viszont), vagy egymással dialektikus kapcsolatban álló (azaz: az élet az objektív valóság, a sors pedig ennek megélt, szubjektív változata). Az orosz klasszikusok egyébként is vonzódtak a kontrasztos címekhez, lényegük a nyilvánvaló ellentétpár, amelynek magasabb szintű feloldása – szintézise – volna maga a mű. A „sors” pedig – mintha az orosz néplélek örök fatalista lenne – ugyancsak rendre felbukkan náluk (Buharin: *Az orosz értelmiség sorsa*, Solohov: *Emberi sors* stb.).

Ami a regény terjedelmét illeti, minden további nélkül érvényes lehetne Déry Tibor felhívása *A befejezetlen mondat* elejéről: „Olvasoimat arra kérem – ha figyelmükre érdemesítik e könyvet –, ne mérjék szűkre az olvasásra szánt időt.” A cselekmény közel húsz szálon halad, amelyek alapvetően eltérő helyszíneket és szereplői kört jelentenek. Közöttük jórészt családi kapcsolatok állnak fenn, miközben maguk a személyek is mozognak az egyes szálak és helyszínek között. Az olvasó

a cselekmény párhuzamos, máskor egymást követő rendjével szembesül. Nem véletlen, hogy a szerző a kötet végén megadta a főbb szereplők adatait, cselekmény-szálanként és helyszínenként, megjelölve a történelmi figurákat, hiszen művének egyik sajátossága, hogy egyaránt jelenít meg valós személyeket (Sztálin, Paulus, Csujkov, Jerjomenko stb.) és fiktív, bár személyiségvonásaik és sorsuk révén tipikusnak tekinthető alakokat. (Alkalmazta már a módszert Balzac is, az *Emberi színjáték*ban.) Ha eltekintünk a sematikus szocreál művek ábrázolásaitól, ahol a vezetők szinte bálványként, a végső igazság letéteményeseként jelentek meg, Grosszman úttörőnek tekinthető a történelmi személyek érdemi cselekményvezetőként, mégis esendőként történő bemutatásában. A szovjet drámairodalomban ugyanez Mihail Satrov műveiben érhető tetten, kései követőként pedig Vaszilij Akszjonov *Moszkvai történet* című monumentális családregénye folytatta a sort (amely viszont magyarul Grosszmannál korábban megjelent, szintén Soproni András fordításában).

Az *Élet és sors* 1942–43-ban játszódik, de visszaemlékezések és utalások révén egészen a 20. század elejéig visszajutunk. Az értelmezési keret és cselekmény origója a sztálingrádi csata és a volgai front, illetve a Saposnyikov család tagjainak élete. Sztálingrádban önálló vonalat képvisel Krimov komisszár harctéri küldetése, majd – nem meglepő módon – lubjankai kihallgatása, a szovjet frontparancsnokság, a villamos erőmű, a szovjet és német vonalak határán elhelyezkedő ún. „hat-per-egyes” ház és katonái, Novikov harckocsizó hadteste, a repülőszázad, Darzenszkij alezredes és a kalmük sztyeppe, valamint Paulus tábornok parancsnoksága és a német erők. A Saposnyikov család másik ágának középpontja Viktor Strum zsidó származású fizikus, az ő tudományos és családi élete a kazanyi evakuáció idején és újra Moszkvában, továbbá más hozzátartozóké Kujbisevben; a német koncentrációs táborban, annak munkatáborában, illetve SS parancsnokságán; útban a gázkamrák felé, illetve a megsemmisítő táborban, a gázkamrában; a szovjet munkatáborban; végül a zsidók helyzete Kijevben; a kivégzettek exhumálásai és a holttestek égetései Ukrajnában.

Az olvasónak a felsorolásból feltűnhet a kommunista és fasiszta valóság párhuzamossága. Ez nem véletlen. Grosszman minden bizonnyal a kötet mondanivalójának lényegét fogalmazta meg az I. rész 50. fejezetében, amikor ezt írta: „A huszadik század első fele [...] úgy vonul be a történelembe, mint az európai lakosság hatalmas rétegei társadalmi vagy faji elméletek alapján való kiirtásának időszaka.” E megsemmisítő kampányok folyamán a lakosság szinte hipnotikusan engedelmeskedik (lásd a *Sorstalanság*beli Köves Gyuri tudatos bennmaradását a menetoszlopban). A hatalom felébreszti a gyűlöletet a pusztulásra ítéltet iránt, így a többség, „bár iszonyodik a tömeggyilkosságoktól, rejteni igyekszik lelke állapotát [...] még önmaga előtt is”. Az emberek képesek voltak maguk irányítani saját kivégzési meneteiket, várakozni a hóhérra. Nem arról van tehát szó, hogy az ember természeténél fogva gyilkos, hanem arról, hogy ez az állapot a totalitarizmus emberekre gyakorolt hatásának korábban nem tapasztalt mértékű tanújele. Grosszman ebben a tekintetben a fasiszmus és a sztálinizmus közé egyenlőségjelet tesz. „A totalitarizmus alapja az örökös, szakadatlan, nyílt vagy álcázott szupererőszak. Az ember önként nem mond le a szabadságáról. Ez a következtetés világítja be ko-

runkat, világítja be jövőnket...” (243–247.). Ide kapcsolódik még Grosszman okfejtése a III. rész 20. fejezetében. „Sztálingrád [...] a lakosság új öntudatát segítette világra. [...] A háború felgyorsította a valóság átértelmeződésének folyamatát [...]. A fejlődés logikája odavezetett, hogy a népi háború, amely Sztálingrád védelmében érte el legmagasabb csúcspontját, éppen ebben a sztálingrádi periódusban tette lehetővé Sztálin számára, hogy nyíltan deklarálja az állami nacionalizmus ideológiáját.” (809–813.) Mindebből következik az antiszemitizmus, amely az író szerint jelentkezhet utálkozó jóakarásban és véres pogromokban, előfordul a piacon és az Akadémia elnökségében, az öregek lelkében és a gyermekek utcai játékaiban, és „soha nem cél, [...] mindig csupán eszköz: a megoldhatatlan ellentmondások fokmérője.” (591.) Végül hozzáteszi: „A totalitárius országokban, ahol a társadalom hiányzik, az antiszemitizmus csak állami lehet.” (594.)

S itt csatlakozik a regény egyik szála a háború utáni nyílt antiszemitizmushoz, Strum akadémikus és zsidó munkatársai ellehetetlenítésének történetéhez, majd kap szinte meseszerű, de nagyon is valóságos gellert, Sztálin közbelépésének hatására. Az író ismeri a szovjet bürokrácia centralizációjának kétarcúságát: akire/amire nincs szüksége az államnak, azt eltapossa, ami viszont fontos a számára, az kiemelt támogatásban részesül. Egyéni érdek és államérdek – ezek a sztálinizmusban alig esnek egybe. A mű egyik kulcsjelenete tehát az, amikor Sztálin telefonon felhívja Strumot a lakásán. A drámai tömörségű, a tudós életét százyolcvan fokkal megváltoztató dialógus ekképpen hangzik: „Jó estét, Strum elvtárs. – Jó estét, Joszif Visszarionovics. – Tudomásom szerint ön nagyon érdekes kutatásokat végez. – Hiszek a munkámban. – Nem hiányzik-e a külföldi szakirodalom, tekintettel a háborús időkre? El van-e látva a szükséges berendezésekkel? – Nagyon köszönöm, Joszif Visszarionovics, a munkafeltételeim teljesen kielégítőek. – Vizontlátásra, Strum elvtárs, sok sikert kívánok a munkájához. – Vizontlátásra, Sztálin elvtárs.” (934–936.)

A rövid beszélgetés a könyvben három oldalon jelenik meg. Grosszman pontosan érzékelteti a feszültséget, Strum magabiztos reakcióit (holott éppen panaszkodnia kellene), a hallott és általa kimondott szavak közben cikázó gondolatait, mindezek alatt a felesége mozdulatait, aki keresztet vet magára és a férjére, és szinte automatikusan feláll, amikor rájön, hogy a fizikus kivel beszél. Éppen azért, mert „Sztálin egyetlen szava képes volt megsemmisíteni ezreket, tízezreket. Marsallok, népbiztosok, a párt Központi Bizottságának tagjai, a területi bizottságok titkárai, olyan emberek, akik tegnap még hadseregeket, frontokat irányítottak, országrészek, köztársaságok, hatalmas gyárak urai voltak, ma Sztálin egyetlen haragos szavától semmivé váltak, a légerek pora lett belőlük.” (938) Azt persze Strum is érzékeli, hogy Sztálin figyelme nem a személyének, hanem elméleti kutatásainak szól. Az olvasó ebben a fejezetben ugyanis a szovjet atombomba születéséhez vezető út egyik állomásának tanúja. Grosszman leírásainak szakszerűsége is helytálló, elvégre fizika-matematika szakot végzett. Strum ellehetetlenülésének és Sztálin telefonja utáni „feltámadásának” motívuma párhuzamban áll Spiró György *Tavaszi Tárlatával*, amikor a névtévesztés miatt ellenforradalmi tevékenységgel vádolt Fátay Gyula mérnök 1957-es gyári kiközösítése a KB-tag barátjával történt találkozás másnapján megszűnik, mert az illető „odaszólt” a megfelelő helyre. Ezek a dolgok a diktatúrában hasonlóképp történtek.

A koncepciók perек anatómiáját már Grosszman előtt ismertük, gondoskodott erről Taraszov-Rogyionov (*Csokoládé*) és Arthur Koestler (*Sötétség délben*). A kritikák kiemelték, hogy mindaz, ami később Szolzszenyicin, Granyin, Ribakov és mások műveiben motívumként megjelent, az megtalálható nála. Az ukrainai tömegsírok halottégetéseinek rémületesen tárgyyszerű, technológiai-módszertani leírását mintha Robert Merle fogalmazta volna: „tegnapelőtt volt száztíz, tegnap hatvanegy, öt nap alatt hatszázötvenkettő, az összesen hétszáznyolcvanhárom... Kár, hogy nem számolta külön a férfiakat, a gyerekeket, a nőket. [...] Az utolsó héten volt nyolcvanhárom, az azt megelőző háromszor tíz napban négyezer-nyolcszázhuszonhat, a végösszeg: ötezer-hatszázkilenc elégetett test.” (228–230.) Vagy idézzük Cseres Tibor *Hideg napok* című regényének kezdő sorait: „Hogyan tudták megszámlálni a halottakat? Ez mégiscsak képtelenség! Háromezer-háromszázkilenc. Ebből kettőszázkilencvenkilenc elaggott!” De hasonlóképp megelevenedni látszanak Elie Wiesel *A éjszakájának* motívumai vagy a *Saul fia* képi világa.

Az író felteszi a kérdést: „Miért ismertek be mindent? Én pedig miért hallgattam? [...] A szavazásnál pedig fölemeltem a kezemet. Azután az aláírást adtam. Aztán beszédet mondtam, cikket írtam. [...] Hol voltak eközben a kételyeim?” (644.) Hozzáteszi: „Különleges, súlyos félelem ez, melyet milliók képtelenek leküzdeni.” (647.) Majd később így zárja le a kérdést: „a legnagyobb hibánk, hogy nem a lelkiismeretünk szerint élünk. [...] Hallgattunk, amikor harminchétben ezrével végeztek ki az ártatlan embereket. [...] Hallgattunk az általános kollektivizálás szörnyűségei idején.” (855.) Igen, a leírtak Grosszman lelkiismeretét is tükrözik. Ő is átélte mindezt, aláírta, amit kértek tőle, mert a túlélésért küzdött. Mint ahogy a regényben Strum is aláír. Ebben az értelemben Grosszman regénye nyilvános bocsánatkérés. S eljutottunk ahhoz a ponthoz, ahol mernünk kell kimondani: aki nem olvasta az *Élet és sorsot*, az semmit sem olvasott a szovjet 20. századról. „Fő erénye a könyörtelen igazság.” – írta róla Anatolij Karpov irodalomtörténész. Ez az igazság pedig nem más, mint annak beismerése, amit Robert Musil így fogalmazott meg *A tulajdonságok nélküli emberben*: „A valóban nagy bűnök nem úgy születnek, hogy elkövetjük, de hogy megengedjük őket!”

Orwell utópiája, az 1984 szembesítette a világot a történelem utólagos megváltoztathatóságával. A politikusok és tudósok ezt persze már régen tudták. Az újraírt múlt problematikája Grosszmannál kristálytisztán megjelenik: „az államhatalom létrehozott egy új múltat, [...] új hősokeket jelölt ki a már lezajlott eseményekhez és eltávolította az igazi hősokeket. Az államnak elegendő ereje volt, hogy újra lejátssza azt, ami egyszer s mindenkorra lejátszódott, átalakítsa, átgyúrja a gránitot, a bronzot, az elhangzott beszédeket, megváltoztassa a szereplők elhelyezkedését a dokumentumfényképeken.” (326.) A lehetséges megoldás egy másik negatív utópiában bukkan fel: Ray Bradbury *Fahrenheit 451* című, a könyveket elégető és birtoklását büntető társadalomról szóló regényében. Ennek kulcspontja az a fejezet, amelyben kiderül, hogy az „ellenállók” klasszikusok szerzői életműveit memorizálják, mert a műveltség és a humánium továbbörökítését mechanikus úton már nem, csakis így biztosíthatják.

A szerző fiatal íróként és haditudósítóként megtanulta a szovjet sajtó alapigazságát, amelynek „célja nem az, hogy válogatás nélkül öntse az emberek elé a kao-

tikus információt a legkülönbözőbb, gyakran véletlenszerű eseményekről, hanem hogy nevelje az olvasókat” (118.). Ráébredt, hogy a szocialista realizmus és a dekadencia között nincs szakadék: az előbbi az állam kivételességét hangoztatja az egyénnel szemben, az utóbbi az egyénét másokkal szemben. Tehát az ember, azaz mások iránt mindkettő egyformán közömbös. (334–335.) Szembesült azzal is, hogy „a pártvezetőnek nincs szüksége a tudós tehetségére, az író adottságaira. [...] [S]závának döntő ereje abban rejlett, hogy a párt rábízta az érdekeit a kultúra és a művészetek terén.” (110.) És Grosszman a regényében szándékosan ellentmondott e kőbe vésett normáknak. Az *Élet és sors* ezek miatt is megelőzte korát. „Ha ez a regény megjelent volna 1960-ban, [...] évtizedekre előrevitte volna a korról és a háborúról alkotott elképzeléseinket. Mert amit ma tudunk és értünk, azt Grosszman már 1960-ban tudta. Sőt annál többet is. Regénye túlmegy korunk legmerészebb gondolatain is.” – vélte Igor Zolotusszkij. Igaza van, mert „a múlt felé forduló emberi tudat mindig kiostálja ritkás szitáján a nagy események sűrítmenyét, s kihullik rajta a katonák szenvedése, riadalma, szomorúsága. Az emlékezetben nem marad más, csak a történet üres váza” (735.).

Az *Élet és sors* tartalma, cselekménye ezt a vázat változtatja testté, s válik tartalma kollektív emlékezetünk részévé. Jelentősége felbecsülhetetlen: „ismeretlen” 20. századunk vonatkozásában továbbörökíti mindazt, aminek érzelmi-hangulati megragadására a tudomány nem képes. S valójában mindig ebben állt a szépirodalom felelőssége. (*Európa*)

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Abszurdisztán az abszurdisztániaké

SZIJJ FERENC: *NÖVÉNYOLIMPIA*

Nehéz az elején kezdeni Szijj Ferenc *Növényolimpia* című regényét, mivel az első fejezet címe (*Álomszerű tisztánlátás*) után csupán egyetlen szó található szögletes zárójelben: „[Hiányzik.]” (7.) Ám ez a nyitány is sokat elárul az ábrázolt világról és a benne tévelygő szereplőkről; a hiányos könyv képzele ugyanis éppilyen hiányos, eredet és a magyarázatokhoz szükséges támpontok nélküli életekkel párosul. Fontos jellemzője ez a regénynek: a szöveg (főként nyelvi-retorikai) működése és elbeszélőjének története egymást magyarázva összecsúszik. Ez a második fejezet utolsó mondatán is érzékelhető, ahol a társas létezés és a társadalmi *valóság határára* szorult alkoholista férfi magára mint fiktív, irodalmi szereplőre hivatkozik: „nem vagyok igazi, egy kitalált figura vagyok, Kukorica Jancsi, Toldi Miklós, Apafi Mihály, felejtse el” (35.).

A két, nem teljesen elkülönülő síkon (a '89 előtti és utáni Budapesten) játszódó bizarr történeteket leginkább az ő figurája és belső monológyszerű beszéde kapcsolja össze. Folytonos magyarázatai és értékítéletei azonban olyannyira megbízhatatlanok, hogy az olvasás során egyre inkább az válik fontossá, hogy miként jönnek létre többszörösen összetett mondatai. Egy-egy gondolat ugyanis felsorolások